

Горан Сандић*

Универзитет у Београду — Факултет политичких наука

Улога ислама у изградњи држава Централне Азије: пример Узбекистана

Апстракт

Регион Централне Азије је био номадски регион који карактерише долазак раног ислама, једног од најдинамичнијих друштвених и политичких покретача. Централна Азија је кроз векове задржала сопствену динамику и карактеристике које опстају. Кроз различита освајања, а пре свега руско царско освајање и настанак Совјетског Савеза, мењале су се спољне и унутрашње границе, политички живот, па чак и језици ових друштава. Једино је ислам у одређеној мери опстајао. Стога је предмет овог рада истраживање улоге ислама у изградњи друштава и држава Централне Азије, а нарочито након стицања независности распадом Совјетског Савеза крајем двадесетог века и такозваног оживљавања ислама у региону непосредно након независности. Власти независног Узбекистана су од стицања независности имале двострук однос према исламу. Са једне стране, државна инкорпорација религије користила је ислам као оквир за политичку акцију и легитимизацију власти режима. Са друге стране, управо се та власт, настала и расла у секуларизму СССР, бринула због могућег превеликог утицаја (неконтролисаног) ислама, водила строгу евиденцију верских група и борила се против исламистичких организација.

Кључне речи:

Централна Азија, ислам, Узбекистан, независност, изградња државе

* goran.sandic@fpn.bg.ac.rs

УВОД

У науци у Србији се Централној Азији као региону посвећује релативно мало пажње. Пажња светске јавности усмерена према овом региону расте онда када се говори о резервама нафте и природног гаса, као и када је овај регион потребно искористити због стратешке позиције у вези са Авганистаном или Ираном. Стога је Централној Азији потребно прићи као региону који има сопствену динамику и карактеристике које опстају кроз време. Рад се концентрише на један аспект друштвеног (и политичког) живота који је имао утицај у региону – ислам – и анализира га како на нивоу целог региона, тако и кроз студију случаја на примеру Узбекистана – најмногољудније државе у Централној Азији. У складу са тим, рад поставља истраживачко питање као: *Каква је улога ислама у политикама идентитета и изградњи држава Централне Азије на примеру Узбекистана?*

Појам региона Централне Азије је кроз историју имао различит обим, али и географску ширину и дужину. За разлику од многих других региона, Централна Азија није омеђена јединственим планинским венцима или водама, нити се простира од мора до океана. Један од првих географа који даје одреднице Централне Азије био је Александар фон Хумболт (нем. Alexander von Humboldt),¹ а у руској традицији је упечатљива употреба два термина: Средња Азија (Средняя Азия) и Централна Азија (Центральная Азия).² Под утицајем совјетске дефиниције,³ Агенција Уједињених нација за образовање, науку и културу (УНЕСКО) 1978. године дефинише Централну Азију као „територије које тренутно леже унутар граница Авганистана, западног дела Кине, северне Индије, североисточног Ирана, Монголије, Пакистана и централноазијских република СССР”.⁴

¹ Хумболт је под Централном Азијом подразумевао сваку земљу између 5° северно и 5° јужно од географске ширине 44,5°. N. Ahmad Hasan Dani, *History of Civilizations of Central Asia: The Dawn of Civilization: Earliest Times to 700 B.C.*, UNESCO Publishing, Paris, 1992, p. 477.

² Средња Азија је термин који је коришћен и за време Савеза Совјетских Социјалистичких Република и подразумевао је четири тадашње совјетске републике: Узбекистан, Киргистан, Туркменистан и Таџикистан – изостављајући Казахстан. Savante E. Cornell, S. Frederick Starr, *Modernization and Regional Cooperation in Central Asia: A New Spring?*, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Program, 2018, p. 12.

³ Централна Азија је обухватала и оне територије које су биле ван совјетске контроле – Авганистан и Источни Туркестан (Ујгуристан). *Ibidem*, p. 13.

⁴ A. H. Dani, *History of Civilizations of Central Asia*, New Delhi: Motilal Banarsidass, 1996, p. 480.

Међутим, Статистички одсек Уједињених нација је, у Стандардним кодовима земаља или подручја за статистичку употребу (М49), појам Централне Азије одредио као регион који обухвата Републику Узбекистан, Републику Казахстан, Киргијску Републику, Републику Таџикистан и Републику Туркменистан.⁵ Будући да је данас општеприхваћено да се појам Централне Азије односи управо на ове државе, као и да су ту дефиницију прихватиле и односне државе на самиту у Ашхабаду 1993. године,⁶ у овом раду ћемо користити управо то одређење.

Данашње државе Централне Азије су постале независне након распада Савеза Совјетских Социјалистичких Република (СССР). Период непосредно након проглашавања независности теоретичари изградње држава окарактерисали су као период у којем су били присутни „знакови почетног неуспеха [изградње држава]”.⁷ Новонастале државе су се суочавале са „неочекиваним изазовом успостављања националних влада и развијања дипломатских односа са спољашњим светом”.⁸ Под изградњом државе подразумевамо феномен политичких и историјских процеса стварања, институционализације и одржавања политичке власти над територијом и народом.⁹ Основна хипотеза је да је ислам имао различит утицај на политике идентитета и политички живот друштва Централне Азије, што се због ограниченог опсега рада испитује на примеру Узбекистана и Казахстана.

⁵ United Nations Statistical Division, *Methodology – Standard country or area codes for statistical use (M49)*. Available from: <https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/> (Accessed June 6, 2022).

⁶ Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2019, p. 12.

⁷ Aidan Hehir, Neil Robinson, *State-Building Theory and Practice*, Routledge, London, 2007, p. 9.

⁸ David G. Lewis, “Post-Soviet Central Asia” in: David W. Montgomery (ed.), *Central Asia: Contexts for Understanding*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, PA, 2022, p. 137.

⁹ Организација за економску сарадњу и развој (OECD) је у свом документу дефинисала изградњу држава као *сврхисходне акције за развој капацитета, институција и легитимитета државе у односу на ефикасан политички процес за преговарање о међусобним захтевима између државе и друштвених група* у: “Concepts and Dilemmas of State Building in Fragile Situations”, OECD, *Off-print of the Journal on Development*, Volume 9, No. 3, 2008, p. 13.

Однос државе и религије

Религија је важан део друштва и готово је незаобилазан део политичких односа у држави. Уопштено говорећи, постоје три основна односа између државе и религије:

- 1) религија контролише државу – теократија;
- 2) држава контролише религију; и
- 3) постоји развојеност између државе и религије.¹⁰

У региону Централне Азије је седам деценија владао комунистички однос према религији, који је подразумевао не само одвојеност државе и религије (трећи тип односа), већ и обесхрабтивање религије и промовисање секуларизма. У раду ће бити приказан комплексан однос државе и религије на примеру Узбекистана. Са једне стране, долазило је и долази до потискивања ислама из јавне сфере нарочито када се ради о исламистичким групама, а, са друге, државна инкорпорација религије користила је ислам као оквир за политичку акцију.¹¹ На овај начин долазимо до закључка да је владајући режим у Узбекистану створио место за улогу ислама у јавном животу како би легитимизовао своје напоре за владањем државом.

У првом делу рада приказане су историјске карактеристике и динамика региона у периоду пре стварања независних држава. То подразумева период руске царске колонизације и период за време СССР, а испитује се наслеђе руског и совјетског утицаја на улогу ислама у политикама идентитета и стварању држава. Други део рада састоји се од кратког увода о општим запажањима о последицама руске и совјетске власти у региону на ислам, да би уследио централни део рада у којем се испитује каква је улога ислама у изградњи државе у Узбекистану, где се испитују претходно изнети општи закључци за регион Централне Азије. Рад се завршава закључком.

ЦЕНТРАЛНА АЗИЈА ПРЕ НЕЗАВИСНОСТИ

Историју Централне Азије условила је њена географија. Велика удаљеност од мора онемогућила је стварање великих трговачких градова, а

¹⁰ Randall, Albert B., Dewey A. Browder, "State-Building and the Double-Edged Sword of Religion" in: Greg Kaufmann (ed.), *Stability operations and state-building: continuities and contingencies*, Strategic Studies Institute, US Army War College, 2008, pp. 41–42.

¹¹ Colin J. Beck, "State Building as a Source of Islamic Political Organization", *Sociological Forum*, Vol. 24, No. 2, 2009, pp. 337–356.

сув ваздух је знатно отежао бављење пољопривредом, те су регион насељавали углавном номади. Иако су овај регион људи насељавали још од плеистоцена,¹² за разумевање данашње Централне Азије битно је поменути да су од десетог века нове ере регион почели да насељавају туркијски и монголски номади који су имали „значајан трансформативни утицај на економску, друштвену и политичку организацију народа широм Централне Азије”.¹³

Први додир са исламом народи Централне Азије имају још за време савременика пророка Мухамеда када су Арапи у седмом веку задобили контролу над Ферганском долином. Иако је већ крајем седмог века регион био део арапског калифата, исламизација региона је имала нешто другачију путању у односу на друге делове калифата.¹⁴ Разлог те специфичности лежи у дугој персијској историји која опстаје до данас.¹⁵

Власт Арапа над регионом је временом опадала како су се у деветом и десетом веку досељавала туркијска номадска племена, а међу њима најзначајнији Караханиди (енгл. *Qarakhanids*). Караханиди су прихватили ислам и наставили да користе арапски за религијске сврхе.¹⁶ Доласком Караханида отпочео је политички и лингвистички процес „туркизације” Централне Азије.¹⁷ То је подразумевало померање „од арапско-персијске политичке и идентитетске културе усредсређене на град, ка фузији туркијско-персијских и номадско-урбаних и религиозних култура усредсређених на степе”.¹⁸ Спој ових околности довео је у дванаестом веку до карактеристичне централноазијске исламске традиције *флексибилности*, која омогућава комбиновање ислама, суфи мистицизма, аскетизма и шаманизма.¹⁹

¹² Britannica, “*Central Asia*”. Encyclopedia Britannica, Dec. 28, 2018. Available from: <https://www.britannica.com/place/Central-Asia> (Accessed June 8, 2022).

¹³ Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, op. cit., p. 18.

¹⁴ *Ibidem*, p. 14.

¹⁵ *Ibidem*, p. 15.

¹⁶ Svat Soucek, *A History of Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 83.

¹⁷ *Ibidem*, p. 91.

¹⁸ Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, op. cit., p. 18.

¹⁹ *Ibidem*, p. 22.

Руско освајање Централне Азије

Русија је вековима имала додире са Централном Азијом, али постаје заинтересована за њену територију и људе око деветнаестог века. Брзина и обим руског територијалног ширења на овај регион „привукли су дивљење и стрепњу руских ривала”.²⁰ Но, руско освајање Централне Азије је вероватно пре свега било „потврда статуса Русије као велике силе у деветнаестом веку”.²¹

Оно што је разликовало руско освајање Централне Азије од, на пример, освајања Сибира била је чињеница да је Централна Азија представљала огромну и готово потпуно муслиманску територију коју, испоставиће се, није могуће асимиловати.²² Стога су руски државници ову територију сматрали пре за *колонију* (попут европских колонија у Африци).²³ Регион је административно организован у нову провинцију Туркестан. Русија се није трудила да залази дубоко у друштвену измену освојеног подручја, а за себе је задржала политике које се односе на безбедност и војску – остављајући изван тога домен религије.²⁴

Савез Совјетских Социјалистичких Република

Два највећа изазова за бољшевику била су успостављање контроле над номадским племенима која нису познавала политичке границе, панисламски и пантуркијски идентитет.²⁵ Прекрајање граница, административно спајање и одвајање територија које нису познавале такве границе, сведочи да је „у совјетском периоду руски колонијализам замењен несвакидашњим експериментом стварања нација, у којем је Централна Азија поново представљала највећи изазов због перцепције да је ‘назадна’ и удаљена од европских цивилизацијских норми”.²⁶ Национална разграничења била су кључна за совјетски концепт национализма који је подразумевао да свака нација има своју територију. Национална

²⁰ Alexander Morrison, *The Russian Conquest of Central Asia: A Study In Imperial Expansion*, Cambridge University Press, Cambridge, 2021, p. 2.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p. 4.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Galina M. Yemeljanova, *Muslims of Central Asia*, op. cit., pp. 42, 44.

²⁵ *Ibidem*, p. 57.

²⁶ Alexander Morrison, *The Russian Conquest of Central Asia: A Study in Imperial Expansion*, op. cit., p. 4.

„разграничења” су захтевала и стварање различитих књижевних језика, а границе и обим тих језика одређивала је партија.²⁷ За Стаљина је територија била полазна тачка националног питања.²⁸

Временом је у Централној Азији покренута *хуџум* кампања – кампања скидања вела са жена будући да је вео перципиран као још један од остатака средњовековне религијске заосталости.²⁹ Крајем 1925. године совјетске власти су донеле и закон којим су конфисковали вакуфе у Средњој Азији како би се умањила економска независност муслиманских вођа. Школе ислама су затваране, а исламско свештенство подређивано религијским административним структурама које је сам Совјетски Савез правио уз подршку кооперативних имама.

Са Стаљиновом благом променом става према религији створена су и четири муфтијата као *муслиманске духовне управе* у СССР.³⁰ Једино је регион Централне Азије, највећи муслимански регион у Руском царству, био без икаквог претходног муфтијата, па је требало створити један у СССР.³¹

Под вођством Никите Хрушчова *совјетски начин живота* и прокламовање *совјетског народа* у новом Уставу 1977. године имали су за циљ да друге друштвене одреднице постану секундарна карактеристика било ког грађанина СССР. Резултат совјетских политика довео је до стварања идентитета *совјетских муслимана*. Тако је ислам у Централној Азији могао да настави да буде један од главних стубова породице и друштвеног живота, помешан са пожељним обрасцима секуларног совјетског понашања.³² Овакав совјетски ислам имао је трансформативни ефекат у централноазијским друштвима и наставио је да их обликује и након распада Совјетског Савеза – што ће бити приказано у делу рада који следи.

²⁷ William Fierman, “Identity, Symbolism, and the Politics of Language in Central Asia”, *Europe-Asia Studies*, Vol. 61, No. 7, 2009, p. 1210.

²⁸ Willem Van Schendel, Erik J. Zürcher, *Identity Politics in Central Asia and the Muslim World*, Bloomsbury Academic, 2001, p. 19.

²⁹ Elizabeth Dean, *The Soviet Unveiling Campaign In 1920s Uzbekistan: Class, Gender, And Politics*, Honors thesis, University of Texas at Austin, 2017.

³⁰ Eren Tesar, *Soviet and Muslim. The institutionalization of Islam in Central Asia, 1943–1991*, Oxford University Press, 2017, p. 47.

³¹ *Ibidem*, p. 48.

³² Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, op. cit., p. 69.

ИСЛАМ И ПРОЦЕС ИЗГРАДЊЕ ДРЖАВА У РЕГИОНУ ЦЕНТРАЛНЕ АЗИЈЕ

Уводна запажања

Покушаји реформе крајем осамдесетих година двадесетог века (перестројка и гласност) и пратећи распад СССР представљали су велики изазов за елите и вође Централне Азије. Главни изазов је био како осигурати политички и економски опстанак тек независних држава које су у толикој мери биле повезане са совјетским политичким и економским системом. С друге стране, унутрашњи изазов је био очувати друштвену кохезију у наслеђеним совјетским административним, али и политичким границама, које нису водиле рачуна о етничким и културним заједницама. И у овим новим околностима територијални принцип постао је једно од основних наслеђа у региону након краха СССР.³³

Истраживачи на централноазијским студијама сугеришу да је за разумевање стратегија новонасталих држава неопходно разумевање везе између *реакција политичких вођа на перестројку*³⁴ и *исламског 'оживљавања'*. Истраживачи такође указују на огроман значај који имају личности лидера на одређивање усмерења целокупног друштва.³⁵

Још пре краха СССР, приликом покушаја унутрашњих реформи, првобитна реакција у свих пет централноазијских (још увек совјетских) република била је прихватање перестројке и гласности. Исламско „оживљавање” пратила је већа отвореност региона ка „спољном” исламу, нарочито Саудијској Арабији.

Ниво економских проблема варирао је од републике до републике, али је свима била заједничка растућа незапосленост и осиромашење. Након „изненадне” независности, шефови држава Узбекистана, Казахстана и Туркменистана задржали су своју политичку моћ и определили се за брзо политичко одвајање од Москве. Руководство Таџикистана изазивале су локалне елите, што је за последицу имало грађански рат. У Киргистану је руководство збачено од стране нових лидера који су кренули путем либерализације налик новом руководству у Русији.

³³ Willem Van Schendel, Erik J. Zürcher, *Identity Politics in Central Asia and the Muslim World*, op. cit., p. 23.

³⁴ *Перестројка* значи престојравање, а у руски политички живот је увео Горбачов као реформу државе и командне привреде.

³⁵ Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, op. cit., p. 77.

Република Узбекистан

Ни у једној другој држави Централне Азије „ислам није постао веће политичко питање као у Узбекистану”, где се због потребе да се задржи контрола над друштвом „верски елементи... посматрају као отворена претња секуларној природи режима”.³⁶

Република Узбекистан постоји од 1991. године. Узбекистан је председничка република подељена на 12 провинција, једну аутономну републику и један град. У питању је географски и популационо средишња држава региона Централне Азије. Узбекистан је прогласио независност од СССР 1. септембра 1991. године и брзо је усвојио симболе своје новостечене суверености попут устава, химне, заставе и сопствене валуте. Део владајуће елите и део интелигенције је све до непосредно пред независност тежио да прати московски ентузијазам за реформе и либералне промене које су за циљ имале већу етнонационалну и културну аутономију за Узбекистан у оквиру СССР.³⁷

На референдуму у марту 1991. године Ислам Каримов, политички лидер Узбекистана, успео је да осигура огромну већину гласова Узбекистанаца (готово 95%) за очување СССР као „реформисане федерације једнаких и суверених држава”.³⁸ Међутим, након неуспешног државног удара против Горбачова 19. августа 1991. године, Ислам Каримов је искористио прилику и 1. септембра ипак прогласио независност Узбекистана.

Након победе на председничким изборима крајем 1991. године било је неопходно консолидовати власт будући да је нова држава имала растуће економске, међуетничке и међурелигијске тензије.³⁹ Узбечки режим и регионални лидери су се у првим годинама након независности „првенствено фокусирали на консолидацију државног суверенитета, изградњу ауторитета и (бар у неким случајевима) решавање безбројних економских проблема у региону”.⁴⁰

За Каримова је, након почетне консолидације власти, нарочито забрињавајући био успон ислама. Ислам као религија је нашао плодно тле и у новом совјетском либералном религијском закону из 1990. године, а

³⁶ “Central Asia: Islam and the State”, ICG Asia Report No. 59, Osh/Brussels, 2003, p. 4.

³⁷ Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, op. cit., p. 80.

³⁸ Uzbekistan, 17 March 1991: Equal sovereign republic Direct Democracy (in German).

³⁹ Узбечи су почетком 1990. године били део неколико етничких сукоба, попут сукоба са Таџицима у Бухари и сукоба са Киргизима у Ош области.

⁴⁰ Edward W. Walker, “Islam, Islamism and Political Order in Central Asia”, *Journal of International Affairs*, Vol. 56, No. 2, 2003, pp. 21–41, p. 27.

који је, између осталог, и озаконои везе муслимана у Централној Азији са „спољним” исламом. Ова либерализација је у многим људима довела до промене у њиховим осећајима идентитета. Тако је идентитет многих прешао путању од „комунистичког” и „совјетског” до „муслиманског” и „узбекистанског”.⁴¹

Услед религијске либерализације у целој држави, а нарочито у Ферганској долини, дошло је до изненадног раста исламске градње и издаваштва. Изградња џамија и мадреса је процветала, па је средином последње деценије двадесетог века број џамија у Узбекистану износио приближно 6.000, у поређењу са 300 џамија 1989. године.⁴² Либералнија атмосфера довела је и до прилива страних исламских активиста и проповедача, а пре свега из Саудијске Арабије, Ирана и Турске.⁴³

Каримов однос према исламистичким групама

Непосредно након независности дошло је и до самоорганизовања локалних исламских активиста, а до пораста броја насилних исламистичких група у Узбекистану дошло је након грађанског рата у Таџикистану.⁴⁴ Припадници појединих група, попут *Islam Lashkarlari* и *Adolat'*, водили су се циљем успостављања исламске државе до које је требало доћи исламизацијом образовања и реисламизацијом друштва.⁴⁵ Међутим, прави изазови долазе када припадници *Adolat* групе током 1991. године крећу у „мобилизацију становништва ка политичком исламу, успостављања реда путем уличних милиција, и заправо покушај, понекад и успешан, да изазове локалну власт и органе јавног реда и мира и преузму њихове улоге”.⁴⁶ Каримов режим је тек у марту 1992. године успео да забрани *Adolat* и његове вође натера у изгнанство.⁴⁷

⁴¹ Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, op. cit., p. 81.

⁴² Muminov et al., 'Islamic Education in Soviet and post-Soviet Uzbekistan', in M. Kemper, R. Motika and S. Reichmuth (eds.), *Islamic Education in the Soviet Union and its Successor States*, London: Routledge, 2010, pp. 223–80, p. 256.

⁴³ Jeremy Gunn, "Shaping an Islamic Identity: Religion, Islamism, and the State in Central Asia", *Sociology of Religion*, Vol. 64, No. 3, 2003, pp. 389–410, p. 401.

⁴⁴ Reuel R. Hanks, "Narratives of Islam in Uzbekistan: Authoritarian myths and the Janus-style syndrome", *Central Asian Survey*, Vol. 35, No. 4, 2016, pp. 501–513, p. 506.

⁴⁵ Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, op. cit., p. 83.

⁴⁶ Svante Cornell, "The Islamic Movement of Uzbekistan" in: Svante Cornell, Michael Jonsson (eds.), *Conflict, Crime, and the State in Postcommunist Eurasia*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2014, p. 69.

⁴⁷ David G. Lewis, *Post-Soviet Central Asia*, op. cit., p. 143.

Међу групама које су утицале на Каримов изричито негативан став према исламистичким групама се нарочито истиче IDU – Исламски покрет Узбекистана (*Islamskoe Dvizhenie Uzbekistana*). IDU је створен почетком деведесетих година двадесетог века и корене вуче из Ферганске долине са идејом исламизације друштва и проглашења Узбекистана исламском државом.⁴⁸ Слично IDU, ИЈ – Исламска цихадистичка унија (*Ittihad Islamii-Jihad*) почетком 2000. године. ИЈ је, за разлику од IDU, приоритизовао *џихад*⁴⁹ директно против Каримовог режима. Током времена се створило још неколико исламистичких организација и огранака које су заговарале успостављање исламске државе.

Протести у Андижану током маја 2005. године због хапшења групе локалних бизнисмена који су оптужени за припадност исламистичкој групи започели су мирно. Демонстранти су, међутим, 12. маја 2005. године упали у локални затвор и ослободили бизнисмене, преузели контролу над зградом локалне управе и узели таоце. Хиљаде људи се окупило на тргу на протесту против владе, али су владине снаге нападе како наоружане људе тако и ненаоружане демонстранте, убивши стотине људи.⁵⁰ Уследио је талас владиног насиља и Каримов је кренуо у обрачун како са стварним исламистима тако и са онима које је влада видела као исламисте.

Каримова употреба ислама у уобличавању нације

Каримов је у паралелним колосецима водио два пројекта: пројекат консолидације своје власти кроз борбу са исламистима и пројекат уобличавања узбекистанске државе и нације. Иако је користио совјетски модел нације, увидео је снагу који ислам може да има и одлучио да га преузме од својих противника. Његова нова „легитимишућа идеологија се састојала од реторичког негирања совјетске историје и промоције исламизованог узбечког етнонационализма”.⁵¹ То је пратила и симболична промена имена јавних простора и институција са руског на узбечки, као и промена писма са ћириличног на латинично.

Каримов је у овај етнонационализам и изградњу узбечке нације уградио и нешто што је неодвојиви део узбечке традиције – *махале* –

⁴⁸ Svante Cornell, *The Islamic Movement of Uzbekistan*, op. cit., pp. 68–69.

⁴⁹ Џихад, арапска реч која подразумева „систем свих акција и поступака које муслимани чине да би остварили тријумф своје вере”. Jevtić Miroљub, „Dži-had u savremenim међународним односима”, *Teme*, 2007, Vol. 31, No. 4, str. 757–788.

⁵⁰ David G. Lewis, *Post-Soviet Central Asia*, op. cit., p. 145.

⁵¹ Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, op. cit., p. 89.

карактеристично узбечка самоуправна тела.⁵² Каримов је у јавности гајио и мит историјске повезаности ислама и Узбека као основе идентитета, укључујући и изјаве да је он *син нације, дете Алаха*.⁵³ Каримов је путем апела о духовности и издавања прокламација о томе шта је ислам у узбечкој традицији одржавао живом званично одобрену верзију ислама.⁵⁴

Каримов је институционализацију ислама извршио у оквирима совјетског шаблона секуларизма, укључујући и Устав Узбекистана из 1992, као и Закон о слободи савести и вероисповести из 1998. године. Традиционалне узбечке исламске вредности нашле су своје место на свим нивоима образовања, као и на исламском ТВ каналу који је покренут 1996. године.

На крају, Узбекистан се наводи као пример успешног преживљавања совјетског национализма будући да су политичка и интелектуална елита Узбекистана свесне „слабе историјске позадине онога што је успостављено као Узбекистан ... као измишљене територије, измишљене нације титулара те територије и измишљеног језика – како би се створио снажан и арбитражан одговор на раније (Џаиди) концепције домородачког национализма у Туркестану”.⁵⁵ Председник Карим је задржао совјетски модел односа ислам–држава, који је прилагодио потребама процеса изградње нације и државе у Узбекистану. Највећи број узбекистанских муслимана су остали „културни” и „духовни” муслимани, пре него активни практичари ислама. За Узбекистан се не може рећи да је као независна држава заснован или изграђен на исламу. Пре се може рећи да, упркос варијацијама међу различитим популацијама, у „Узбекистану ислам коегзистира са званичним секуларизмом”.⁵⁶

⁵² Johan Rasanayagam, “Morality, Self and Power: The Idea of the Mahalla in Uzbekistan” in: Monica Heintz (ed.), *The Anthropology of Moralities*, Berghahn Books, New York, 2013, p. 103.

⁵³ Reuel R. Hanks, Narratives of Islam in Uzbekistan: Authoritarian myths and the Janus-style syndrome, *Central Asian Survey*, Vol. 35, No. 4, 2016, pp. 501–513, p. 504.

⁵⁴ Kendzior, S., “Reclaiming Manaviyat: Morality, Criminality, and Dissident Politics in Uzbekistan” in: Reeves, M., Rasanayagam, J. and Beyer, J. (eds.), *Ethnographies of the state in Central Asia: Performing politics*, Indiana University Press, Bloomington, 2014, pp. 223–247.

⁵⁵ Willem Van Schendel, Erik J. Zürcher, *Identity Politics in Central Asia and the Muslim World*, op. cit., p. 25.

⁵⁶ Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, op. cit., p. 95.

ЗАКЉУЧАК

Узбекистан се јасно истиче у односу на све остале државе региона Централне Азије по далеко најбројнијој популацији и највећој концентрацији муслимана у региону. Мноштво исламског становништва је наследично створило укоренење традиционалне религијске праксе и значајан број религијских институција и историјских споменика. Ни руски царски систем, ни совјетска идеја атеистичког грађанства нису успели да искорене значај исламског идентитета у Узбекистану који се увек прилагођавао тим изазовима и остваривао се кроз локалне облике.

И руско царско освајање и совјетски режим донели су многе промене у региону, али нису у потпуности променили основни муслимански идентитет – контекст у којем је ислам постојао у Централној Азији. Исламско оживљавање у Узбекистану подразумевало је легитимизацију, али и легализацију дотадашњих пракси. Тако су се, на пример, легализовале и старе и нове џамије и дошло је до значајног скока броја џамија у Узбекистану. У Узбекистану постоји низ закона који детаљно регулишу функционисање верских заједница, упркос прокламованој слободи вероисповести.

У свим државама Централне Азије, а нарочито у случају Узбекистана, постоје контрадикторности у односима државе и ислама. Уочљив је проблем како решити дихотомију *секуларизам — реисламизација* и та дилема је и даље отворена. На пример, у Узбекистану женама није дозвољено да носе велове који покривају њихово лице, а ипак број људи који иду на ходочашће у Меку и Медину је годинама након независности само растао.⁵⁷

Узбекистанско вођство тако карактерише амбивалентан однос према исламу и однос према њему се може окарактерисати као однос на паралелним колосецима. Са једне стране, државна инкорпорација религије користила је ислам као оквир за политичку акцију и легитимизацију власти режима. Са друге стране, управо се та власт, настала и расла у секуларизму СССР, бринула због могућег превеликог утицаја (неконтролисаног) ислама и борила против исламистичких организација.

⁵⁷ Elmira Nogoybayeva (ed.), *Central Asia: A Space for 'Silk Democracy': Islam and State*, op. cit., p. 21.

БИБЛИОГРАФИЈА

Књиге и чланци

- [1] “Central Asia: Islam and the State”, ICG Asia Report No. 59, Osh/Brussels, 2003.
- [2] “Concepts and Dilemmas of State Building in Fragile Situations”, OECD, Off-print of the Journal on Development 2008, Volume 9, No. 3.
- [3] A. H. Dani, *History of Civilizations of Central Asia*, New Delhi: Motilal Banarsidass, 1996.
- [4] Adeeb Khalid, *Islam After Communism: Religion and Politics in Central Asia*, University of California Press, Berkeley, 2014.
- [5] Adeeb Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia, Comparative Studies on Muslim Societies*, University of California Press, Berkeley, 1998.
- [6] Ahmad Hasan Dani, *History of Civilizations of Central Asia*, New Delhi: Motilal Banarsidass, 1996.
- [7] Ahmad Hasan Dani, *History of Civilizations of Central Asia: The Dawn of Civilization: Earliest Times to 700 B.C.*, UNESCO Publishing, Paris, 1992.
- [8] Aidan Hehir, Neil Robinson, *State-Building Theory and Practice*, Routledge, London, 2007.
- [9] Alexander Morrison, “Metropole, Colony, and Imperial Citizenship in the Russian Empire”, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, Vol.13, No. 2, 2012.
- [10] Alexander Morrison, *The Russian Conquest Of Central Asia: A Study In Imperial Expansion*, Cambridge University Press, Cambridge, 2021.
- [11] Botakoz Kassymbekova, *Despite Cultures: Early Soviet Rule in Tajikistan*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2016.
- [12] Colin J. Beck, “State Building as a Source of Islamic Political Organization”, *Sociological Forum*, Vol. 24, No. 2, 2009, pp. 337–356.
- [13] David G. Lewis, “Post-Soviet Central Asia” in: David W. Montgomery (ed.), *Central Asia: Contexts for Understanding*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, PA, 2022.
- [14] Edward W. Walker, “Islam, Islamism and Political Order in Central Asia”, *Journal of International Affairs*, Vol. 56, No. 2, 2003, pp. 21–41.
- [15] Elena Campbell, *The Muslim Question and Russian Imperial Governance*, Indiana-Michigan Series in Russian and East European Studies, Indiana University Press, Bloomington, 2015.
- [16] Elizabeth Dean, *The Soviet Unveiling Campaign In 1920S Uzbekistan: Class, Gender, And Politics*, Honors thesis, University of Texas at Austin, 2017.

- [17] Elmira Nogoybayeva (ed.), *Central Asia: A Space for 'Silk Democracy': Islam and State*, Friedrich Ebert Foundation, Almaty, 2017.
- [18] Eren Tesar, *Soviet and Muslim. The institutionalization of Islam in Central Asia 1943–1991*, Oxford University Press, 2017.
- [19] Galina M Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2019.
- [20] Jeremy Gunn, "Shaping an Islamic Identity: Religion, Islamism, and the State in Central Asia", *Sociology of Religion*, Vol. 64, No. 3, 2003, pp. 389–410.
- [21] Johan Rasanayagam, "Morality, Self and Power: The Idea of the Mahalla in Uzbekistan" in: Monica Heintz (ed.), *The Anthropology of Moralities*, Berghahn Books, New York, 2013.
- [22] Julie McBrien, *From Belonging to Belief: Modern Secularisms and the Construction of Religion in Kyrgyzstan*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2017.
- [23] Kendzior, S, "Reclaiming Manaviyat: Morality, Criminality, and Dissident Politics in Uzbekistan." in: Reeves, M., Rasanayagam, J. and Beyer, J. (eds.), *Ethnographies of the state in Central Asia: Performing politics*, Indiana University Press, Bloomington, 2014.
- [24] Muminov et al., 'Islamic Education in Soviet and post-Soviet Uzbekistan' in M. Kemper, R. Motika and S. Reichmuth (eds.), *Islamic Education in the Soviet Union and its Successor States*, London: Routledge, 2010.
- [25] N. Ahmad Hasan Dani, *History of Civilizations of Central Asia: The Dawn of Civilization: Earliest Times to 700 B.C.*, UNESCO Publishing, Paris, 1992, p. 477.
- [26] Randall, Albert B., Dewey A. Browder, "State-Building and the Double-Edged Sword of Religion" in: Greg Kaufmann (ed.), *Stability operations and state-building: continuities and contingencies*, Strategic Studies Institute, US Army War College, 2008, pp. 33–58.
- [27] Reuel R. Hanks, "Narratives of Islam in Uzbekistan: Authoritarian myths and the Janus-style syndrome", *Central Asian Survey*, Vol. 35, No. 4, 2016, pp. 501–513.
- [28] Robert Crews, *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2009.
- [29] Savante Cornell, S. Frederick Starr, *Modernization and Regional Cooperation in Central Asia: A New Spring?*, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Program, 2018.
- [30] Stevin Merritt Miner, *Stalin's Holy War: Religion, Nationalism, and Alliance Politics, 1941–1945*, University of North Carolina at Chapel Hill, Chapel Hill, 2003.
- [31] Svante Cornell, "The Islamic Movement of Uzbekistan" in Svante Cornell, Michael Jonsson (eds.), *Conflict, Crime, and the State in Postcommunist Eurasia*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2014.
- [32] Svat Soucek, *A History of Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

- [33] Victoria Clement, *Learning to Become Turkmen: Literacy, Language, and Power, 1914–2014*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2018.
- [34] Willem Van Schendel, Erik J. Zürcher, *Identity Politics in Central Asia and the Muslim World*, Bloomsbury Academic, 2001.
- [35] William Fierman, "Identity, Symbolism, and the Politics of Language in Central Asia", *Europe-Asia Studies*, Vol. 61, 2009, No. 7.
- [36] Jevtić Miroljub, „Džihad u savremenim međunarodnim odnosima”, *Teme*, 2007, Vol. 31, No. 4.

Интернет извори

- [1] Britannica, "Central Asia". Encyclopedia Britannica, 28 Dec. 2018. Available from: <https://www.britannica.com/place/Central-Asia> (Accessed June 8, 2022).
- [2] Merriam-Webster Dictionary, "Waqf", (Accessed June 8, 2022).
- [3] United Nations Statistical Division, *Methodology – Standard country or area codes for statistical use (M49)*, available from: <https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/> (Accessed June 6, 2022).
- [4] Устав Казахстана доступан је на енглеском језику на: <https://constitution.kz/english/> (Приступљено 26. јуна 2022).
- [5] Стратегија за Казахстан 2050 доступна је на: <https://kazakhstan2050.com> (Приступљено 26. јуна 2022).

Goran Sandić

THE ROLE OF ISLAM IN STATE-BUILDING OF CENTRAL ASIAN STATES: A CASE STUDY OF UZBEKISTAN

Abstract

Central Asia was a nomadic region which experienced an early arrival of Islam, one of the most dynamic social and political drivers. Throughout the centuries, Central Asia has retained its own dynamics and characteristics that persist today. Through various conquests, primarily the Russian imperial conquest and the creation of the Soviet Union, the external and internal borders, political life, and even the languages of these societies changed. Only Islam survived to a certain extent. Therefore, the subject of this paper is the research of the role of Islam in the construction newly independent states in Central Asia after the collapse of the Soviet Union at the end of the twentieth century and the so-called revival of Islam in the region immediately after independence. The authorities of independent Uzbekistan have had a dual attitude towards Islam since independence. On the one hand, the

state incorporation of religion used Islam as a framework for political action and legitimization of the regime's power. On the other hand, this very government, which arose and grew in the secularism of the USSR, worried about the possible excessive influence of (uncontrolled) Islam, kept strict records of religious groups and fought against Islamist organizations.

Key words:

Central Asia, Islam, Uzbekistan, Independence, Identity.